

Grondstoffenoorlog of maatschappijgeleide ontwikkelingsmodellen? Het einde van het neoliberalisme?

Hans van Zon

Velen¹ zien al het eind van de Grote Financiële Crisis (2008-?). De economieën in de meeste ontwikkelde landen groeien weer en winstniveaus van banken en grote ondernemingen zijn weer op precrisisniveau.

De wereldeconomie verkeert nog steeds in een turbulente fase. We staan hoogstwaarschijnlijk aan het begin van een ommekeer, vergelijkbaar met de crisis van de jaren dertig.

Maar hier wordt beargumenteerd dat de wereldeconomie nog steeds in een turbulente fase verkeert en dat we hoogst waarschijnlijk aan het begin van een ommekeer verkeren, vergelijkbaar met de crisis van de jaren dertig.

Eerst wordt de opmars van het internationaal georiënteerde financieel kapitaal beschreven. Vervolgens wordt getoond hoe de opkomst van het speculatieve kapitaal en de recente explosie van prijzen van voedsel en vele andere goederen op de wereldmarkt gerelateerd zijn. De Grote Financiële Crisis valt ook samen met de stagnatie en daling van de wereldproductie van olie en gas. Er zal meer competitie zijn voor steeds schaarsere grondstoffen waaronder water. Vroeger werden conventionele oorlogen gevoerd voor de toegang tot grondstoffen, nu is het waarschijnlijker dat financiële middelen worden ingezet. De ontwrichting die het speculatieve kapitaal veroorzaakt, zal tegenkrachten oproepen die de maatschappij zullen beschermen. Er zal waarschijnlijk een eind komen aan het financiële kapitaal als drijvende kracht achter economische ontwikkeling. Ook zullen de seismische verschuivingen die samenhangen met de Grote Financiële Crisis, verschillende delen van de wereld anders beïnvloeden. De economische globalisering zoals die de afgelopen drie decennia tot stand is gekomen, zal plaatsmaken voor een meer versnipperde wereld waarbij de neergang van het Westen versnelt. Het veelvuldiger voorkomen van door de mens veroorzaakte ecologische rampen zal een factor zijn die staten tot meer samenwerking zal dwingen.

Wat voor omwenteling?

Om de huidige overgangperiode in perspectief te plaatsen is het goed om eerst eerdere omwentelingen in de geschiedenis van het globale kapitalisme te bezien.

De economische crisis van de jaren dertig (1929-1939) betekende een transitie naar een nieuw accumulatieregime dat ook tot een nieuw paradigma voor de relaties tussen maatschappij, economie en staat leidde. Het was een systeemcrisis omdat het globale kapitalisme gedestabiliseerd was terwijl een krachtige arbeidersbeweging actief was en een jonge Sovjet-Unie diende als steunpunt voor antisysteem-bewegingen. Vanuit deze crisis kwamen

verschillende staatsgeleide ontwikkelingsmodellen voort, onder andere het fascistische staatsdirigisme, welke de ontwikkeling van het kapitalisme tot midden jaren zeventig vorm zou geven. Het Keynesianisme werd de nieuwe orthodoxie.

Sommigen zeggen dat de Tweede Wereldoorlog een belangrijker keerpunt markeerde omdat toen, met de verdeling van Europa en de daaropvolgende opkomst van de Tweede en Derde Wereld, de bouwstenen van een nieuwe stabiele naoorlogse orde werden gelegd. Het welvaartskapitalisme ontstond in West-Europa in de schaduw van een snel opkomend Oost-Europa dat tot de late jaren zestig als een sociaaleconomische uitdaging (maar niet als een alternatief) gezien werd. Maar de nieuwe parameters van het management van het kapitalisme waren al in de jaren dertig ontwikkeld.

Een minder bekende en bestudeerde transformatie van het globale kapitalisme vond plaats gedurende 1973-1981 toen de globale trend naar staatsgeleide ontwikkeling gekeerd werd naar een van marktgeleide ontwikkeling. De staat werd overal teruggedrongen en nationale economieën werden overal opengeboren voor het internationale kapitaal.²

In 1973 introduceerde generaal Pinochet, kort na zijn door de CIA gesteunde coup, als eerste een economisch programma dat later bekend zou worden onder de naam 'Washington Consensus'. Later zou het neoliberalisme ook een leidraad worden voor politici in het Westen, om te beginnen voor de Britse eerste minister Margaret Thatcher (1979) en iets later de Amerikaanse president Ronald Reagan (gekozen 1980).

Bovengenoemde omwentelingen werden teweeggebracht door politici, gedurende de jaren dertig onder hevige druk van economische crisis en dreiging van ineenstorten van het kapitalisme, gedurende de jaren zeventig ondersteund door het financiële kapitaal dat nieuwe investeringsmogelijkheden zocht en dat ook de verdere uitbreiding van staatsgeleide ontwikkeling, dat met socialisme werd geassocieerd, vreesde. Deze omwentelingen zouden de relaties tussen economie, maatschappij en staat in hoge mate veranderen.³

Meestal worden deze transformaties niet door tijdgenoten waargenomen en nog

minder voorspeld. Bijvoorbeeld, orthodoxe economen en de meeste politici waren en zijn nog steeds blind voor de krachten die het laatste tijdperk van speculatief financieel kapitaal ondermijnden.

De opmars van het speculatieve financieel kapitaal

Tot de late jaren zeventig hadden bijna alle landen controle op het internationale kapitaalsverkeer dat speculatieve activiteiten op internationaal niveau bemoeilijkte. Maar begin jaren tachtig was de mobiliteit van internationaal kapitaal in de Westerse wereld al zo gevorderd dat in 1983 de Franse regering onder president Mitterrand haar programma van nationalisaties op moest geven omdat kapitaal het land uitstroomde. Gedurende de jaren negentig hadden alle ontwikkelde en de meeste ontwikkelingslanden de controle op kapitaalstromen opgegeven. Dat maakte op haar beurt economische globalisering mogelijk, naast de revolutie in transport en communicatietechnologieën. Niet alleen kregen buitenlandse investeringen⁴ een enorme stimulans maar ook de speculatieve handel in munten en kapitaalsvlucht.⁵ Nu is 98 procent van de handel in munten speculatief. Tussen 2002 en 2006 was de kapitaalsvlucht vanuit de ontwikkelingslanden 7,4 keer zo groot als alle ontwikkelingshulp tezamen. Belastingontduiking en fraude werd vergemakkelijkt door de talrijke belastingparadijzen.⁶ Deze waren nauw verbonden met de belangrijkste financiële centra, bovenal Londen en New

York (goed beschreven in Shaxson, 2011). Deregulering in deze twee centra van het neurale netwerk dat de wereldeconomie vormt, maakte de verspreiding van allerlei nieuwe en ondoorzichtige financiële producten mogelijk (de rommelkredieten).

Wat economische globalisering wordt genoemd, kan ook gezien worden als de financialisering van de wereldeconomie waarin de belangrijkste kapitaalsstromen ondergeschikt worden aan het kortetermijnbelang van het internationaal georiënteerde speculatieve kapitaal.

De aandeelhoudersrevolutie maakte ook de bestuurskamers van industriële ondernemingen ondergeschikt aan de logica van het financiële kapitaal. Het nieuwe verschijnsel van hefboomfondsen maakten kapitalisten mogelijk die opereerden met andermans kapitaal.⁷ Dat creëerde een vloedgolf van overnames en fusies.⁸ In toenemende mate werden speculatieve activiteiten beloond terwijl langetermijninvesteringen in industrie en infrastructuur verwaarloosd werden. De winsten van banken werden in toenemende mate afhankelijk van de handel in munten, financiële derivaten en lenen aan hefboomfondsen.

Sinds de late jaren negentig werden in de VS de winsten van de financiële sector groter dan die van de industrie (in 2008 279 miljard tegenover 175,5 miljard dollar) (*Economic Report of the President, 2010*, p. 436). De winsten van alle Amerikaanse ondernemingen stegen van 6 procent van

Figuur 1

1945-1973	1980-2008
Mondiaal	Mondiaal
Opmars van socialisme en staatsgeleide ontwikkelingsmodellen	Neergang van socialisme en staatsgeleide ontwikkelingsmodellen
Bipolaire wereld, systeemconcurrentie	Na 1991 een multipolaire wereld met één supermacht
Vaste wisselkoersen, controle op internationale financiële transacties, inwisselbaarheid van dollar in goud	Flexibele wisselkoersen, afschaffen van kapitaalcontroles, dollar niet meer inwisselbaar voor goud, sinds eind jaren 1990 financiering van Amerikaanse buitenlandse schuld door landen die handelsbalansoverschot hebben
	Economische globalisering mogelijk gemaakt door opening van economieën en reolutie in transport en communicatietechnologie
Hoge groei en minder inkomensongelijkheid, zowel binnen als tussen landen	Lage groei en toenemende inkomensongelijkheid binnen en tussen landen
Westen	Westen
Opbouw van welvaartsstaat, weinig flexibele arbeidsmarkten (Europa), lage werkloosheid, <i>stakeholders</i> -kapitalisme	Afbouw van welvaartsstaat, flexibele arbeidsmarkten, hogere werkloosheid, aandeelhouderskapitalisme
Veel economische activiteiten gecontroleerd door of in bezit van staat. Uitbreiding van de publieke sfeer	Privatisering van staatsfuncties. Erosie van de aanbodzijde
	Naar zelfregulerende markten, economie van de aanbodzijde
Gereguleerde markten	Deregulering van financiële markten maakt de financiële sector dominant terwijl deze ook steeds speculatiever wordt alsook parasitair op de reële economie
Zuiden	Zuiden
Dominantie van staatsgeleide ontwikkelingsmodellen, imports substitutie	Openen van markten van ontwikkelingslanden. Verschuldiging en 'Washington Consensus'
Beweging van niet gebonden staten. Dekolonisatie	Verspreiding van 'gefaalde staten', opkomst van nieuw geïndustrialiseerde staten

het BNP in 2000 naar 13 procent van het BNP in 2007. Terwijl de winsten sinds 2000 explosief stegen, daalden de investeringen. Winsten waren gedurende het derde kwartaal van 2010 hoger dan ooit tevoren. Dit heeft te maken met het feit dat deze winsten gerelateerd zijn aan buitenlandse verkopen van producten die in het buitenland gemaakt zijn. In de VS zaten de ondernemingen eind 2010 op bijna 2 biljoen dollar aan kasgeld terwijl in de EU 466 van de grootste ondernemingen 691 miljard dollar in kas hadden (*The Guardian*, 30 november 2010).

Het lot van de economische elites is niet meer gekoppeld aan het lot van de maatschappij waarin zij leven. Zoals Christy Freeland opmerkte, is er over de hele wereld een transnationale elite ontstaan die op zichzelf een natie vormt en die een heel eng eigenbelang nastreeft. Het heeft geleid tot een groeiende kloof tussen arm en rijk, binnen en tussen landen.

De crisis die eind 2008 het hart van het mondiale kapitalisme trof, leek erg op eerdere crises in de periferie. Gedurende de jaren zeventig, toen overvloedig en goedkoop geld beschikbaar was, begonnen

veel ontwikkelingslanden massaal geld te lenen. Westerse banken leunden met leningen bij regeringen die deze vaak voor niet-productieve doeleinden gebruikten. Gewoonlijk verschenen deze gelden weer op privérekeningen bij Westerse banken, vaak offshore, vaak bij dezelfde banken. In juni 1981 verhoogde de Amerikaanse Centrale Bank plotseling de rentestand tot 20 procent en veel ontwikkelingslanden konden vervolgens hun schulden niet afbetalen. Toen schoot het International Monetary Fonds (IMF) te hulp en bood goedkope leningen aan zodat deze landen aan hun schuldverplichtingen konden voldoen.

Maar onder de voorwaarde dat deze landen hun economieën openen voor buitenlandse investeringen, staatsondernemingen privatiseren, de rol van de staat terugdringen en de economie dereguleren.

Het IMF beschermde de banken die grote risico's hadden genomen met het verstrekken van leningen aan deze landen. Dit patroon zou zich later herhalen.

Hier blijkt ook dat het marktfundamentalisme dat voor de massa's geprekeet wordt, niet van toepassing is op de banken. De marketisering die opgelegd werd door het IMF en de banken, bewerkstelligde een ommekeer van de naoorlogse trend van meer staatsgeleide ontwikkeling (zie figuur 1).

De Washington Consensus werd eerst getest in Latijns Amerika. Tot begin jaren negentig hanteerden veel nieuw geïndustrialiseerde landen in Oost-Azië staatsgeleide ontwikkelingsmodellen en hun markten waren nog steeds moeilijk te penetreren. Onder druk van de VS en het IMF versoepelden deze landen hun kapitaalscontroles en Westers kapitaal vloede binnen, zo bijdragend tot ontroerendgoedbellen en duurere munten. Toen de Aziatische financiële crisis uitbrak, eerst in Thailand (1997), ontvluchtte buitenlands kapitaal de Oost-Aziatische landen daarbij de koersen van de nationale munten onder druk zettend. Het IMF adviseerde de centrale banken de vaste wisselkoersen (ten aanzien van de dollar) te ondersteunen. Vele miljarden dollars zijn hiervoor gebruikt. Maar speculatief kapitaal gokte op de devaluatie van Oost-Aziatische munten. De centrale banken werden een na een gedwongen de munten te devalueren en de speculanten wonnen. Maleisië was het enige land dat het IMF-advies niet opvolgde en legde kapitaalscontroles op. Maleisië ontsnapte aan de financiële crisis die miljoenen mensen de werkloosheid in joeg.

Eerder had de VS Japan gedwongen het Plaza-akkoord (1985) te accepteren waarin Japan toestemde de yen te revalueren en haar economie te openen. De yen werd gedurende 1985-87 51 procent duurder ten opzichte van de dollar, zodat de VS makkelijker naar Japan kon exporteren terwijl Japanse exporten bemoeilijkt werden. De Japanse regering drukte geld bij om zo

de economie te stimuleren. Dit, en een instroom van heet kapitaal, had onder andere een ontroerendgoedbel tot gevolg welke in 1991 barstte. Japan kende vervolgens bijna twee decennia van economische stagnatie. Japan beschermde de banken en gedurende de jaren negentig werden deze met 200 miljard dollar ondersteund. Maar deze zijn nog steeds beladen met slechte schulden.

Na de Aziatische financiële crisis (1997) besloten Oost-Aziatische landen beïnvloeding van het IMF te vermijden. Daartoe bouwden zij dollarvoorraden op. Sinds die tijd begonnen zij het groeiende handelsbalanstekort van de VS te financieren. Dit maakte het voor de VS mogelijk een door schulden gedreven groei-strategie te volgen in ruil voor opening van Amerikaanse markten.

In het laatste tijdperk van financiële dominantie, waarin financieel kapitaal de leidende rol in economische ontwikkeling overneemt van de industriële ondernemer, vond een massale inkomenshervreiding plaats die het aandeel van arbeid in het nationale inkomen drastisch deed verlagen.

Binnen de VS betekende dit lagere spaarquoten en groeiende schulden van ondernemingen en individuele huishoudens. Goedkoop geld maakte bezittingen, onder andere huizen, veel duurder, terwijl bestedingsstrategieën van huishoudens gebaseerd werden op de fictie van steeds hogere huizenprijzen. Politici beleden hun geloof in zelfregulerende markten en schaften alle veiligheidskleppen af die economische actoren in hun handelen beperkten. Massale fraude vond vervolgens plaats en speculatieve bellen ontstonden.

In het laatste tijdperk van financiële dominantie, waarin financieel kapitaal de leidende rol in economische ontwikkeling overneemt van de industriële ondernemer, vond een massale inkomenshervreiding plaats die het aandeel van arbeid in het nationale inkomen drastisch deed verlagen.

Ook sinds de Grote Financiële Crisis begon namen inkomensverschillen sterk toe. Dit was een mondiaal verschijnsel. De allerrijksten, ongeveer 10 miljoen wereldwijd, zagen in 2009 hun kapitaal toenemen

tot een bedrag van 39 000 miljard dollar (*World Wealth Report 2010*).

Waarom wij nu midden in een tektonische verschuiving zitten

De deregulering van de financiële markten maakte een financieel systeem mogelijk waarin het schaduwbankieren, met de betrokkenheid van belastingparadijzen, hefboomfondsen, beleggingsfondsen en verzekeringsmaatschappijen, nauw verweven is met traditionele bankactiviteiten. De belangrijkste winsten van banken werden gerelateerd aan speculatieve en vaak frauduleuze activiteiten. Een economisch systeem ontstond in de VS en een reeks Europese landen dat haar eigen economische basis opeet (involutie).

Banken gingen steeds meer geld creëren op basis van steeds minder activa. Bovendien werd geldcreatie steeds meer verlegd naar het schaduwbanksysteem. Met minimaal of geen kapitaal konden hefboomfondsen speculeren met geleend geld, met zeer hoge winstmarges.

Het schaduwbanksysteem kreeg een enorme hefboomwerking zonder enige regulerend toezicht. Dit ongereguleerde krediet transformeerde in massavernietigingswapens in de handen van de financiële sector. Ook de creatie van verzekeringsderivaten veranderde schuld van de een (een lening) in een aandeel voor de ander (het verzekeringsderivaat, later ook rommelkrediet genoemd). Deze verzekeringsderivaten kregen een driedubbele A-rating van de ratingagentschappen. Maar deze laatste werden volledig gefinancierd door de opdrachtgevers. Het probleem was dat deze derivaten bestonden uit duizenden niet te identificeren bronnen waarvan de kredietwaardigheid onbekend was. Zo konden gebundelde rommelhypotheken van arme sloebers die deze hypotheken nooit af konden lossen, transformeren in waardevolle activa waarop enorme winsten gemaakt werden. Het waren vooral Amerikaanse banken die deze frauduleuze rommelkredieten creëerden en aan de rest van de wereld verkochten.⁹ Risicomanagement in de financiële sector evolueerde zodanig dat velen dachten dat risico geheel vermeden kon worden, zodoende een crisisvrije economie creërend.

Toen de zeepbel in september 2008 barstte, met het bankroet van Lehman Brothers, kreeg het geloof in zelfregulerende markten een slag.

In de VS leverden de grote banken, in het bijzonder Goldman Sachs, de mensen op de sleutelposten in de regering. De verregaande invloed van het bedrijfsleven op de staat werd ook mogelijk gemaakt door het afschaffen van allerlei regels die deze beïnvloeding juist trachtten te beperken. Nu hoeven Amerikaanse politici niet meer de bronnen van hun financiële steun bekend te maken. Het was in deze context dat de Amerikaanse regering onder Bush en Obama de banken uitkocht zonder iets terug te vragen. De financiële deregulering die de zeepbellen mogelijk maakte, werd niet ongedaan gemaakt. Eind 2010, meer dan twee jaar na het begin van de financiële crisis, bekend zelfs het IMF dat bijna niets is gedaan om een volgende crisis te vermijden (*The Guardian*, 7 oktober 2010). De grote banken doen weer zaken zoals voorheen en het niveau van de bonussen is weer op precrisisniveau.

Over het hele politieke spectrum bepleiten politieke partijen bezuinigingen en blijven een monetaristische politiek steunen. De stemming is meer anti-Keynesiaans dan ooit tevoren. Dat zal waarschijnlijk niet lang duren omdat een bezuinigingspolitiek in tijden van crisis al in die landen gefaald heeft, zoals Ierland en Hongarije, waar men het eerst deze politiek is gaan toepassen.

Het belangrijkste argument om de banken uit te kopen was dat zij 'te groot om te falen' zijn. Het omvallen van de grootste banken zou de wereldeconomie bedreigen. Maar weinigen bediscussieerden de prijs van het door de staat overreid houden van deze casino-banken, die via off-shoreconstructies elke regulering vermijden.¹⁰ De veronderstelling was dat moderne economieën niet zonder banken kunnen voor een effectieve allocatie van hulpbronnen.

Maar in Groot-Brittannië was eind 2007 40 procent van alle bankleningen voor onroerend goed. Leningen aan de industriële sector namen af van 7,9 procent van het hele leenportfolio midden jaren negentig tot 1,6 procent in 2007 (*The Guardian*, 4 augustus

2010). Nu wordt voor leningen aan bedrijven een rente gerekend die 5 tot 6 procent boven de basisrente ligt.

Een andere misvatting is dat de beurs de economie dient. In feite verkrijgen weinig bedrijven geld via de beurs. Eerder dan het makkelijker maken van investeringen is het een uitzuigingsinstrument.¹¹ Volgens Black de-kapitaliseren de kapitaalmarkten de economie. '*Terugkopen van aandelen door ondernemingen en aandelenuitgiften aan managers waren groter dan het nieuwe kapitaal dat het afgelopen decennium door Amerikaanse kapitaalmarkten is gegenereerd*' (*Huffington Post*, 13 oktober 2010).

Nu parasiteert de financiële sector in de meeste Westerse economieën op de economie. In de huidige crisis zien we niet '*de euthanasie van de rentenier*' (Keynes) maar zien we de dreiging van de euthanasie van bijna al het andere in natuur en maatschappij (Foster, 2010). Enorme bedragen aan vrij beschikbaar kapitaal circuleren nu rond de wereld op zoek naar de meest winstgevende investeringsopties.

2000	90	januari 2010	180
2001	93	februari 2010	176
2002	90	maart 2010	168
2003	98	april 2010	170
2004	112	mei 2010	170
2005	117	juni 2010	168
2006	122	juli 2010	172
2007	154	augustus 2010	183
2008	200	september 2010	194
2009	157	oktober 2010	205
		november 2010	213
		december 2010	223
		januari 2011	231

Tabel 1 De FAO-voedselprijsindex 2000-2010 (2002-2004=100)

Bron: FAO

De economische politiek weerspiegelt het belang van het financieel kapitaal, dat betekent het laaghouden van inflatie ten koste van creëren van werkgelegenheid, het terugdringen van de staat en een herverdelingspolitiek die de rentenierklasse bevoordeelt.

De lessen van Keynes zijn vergeten. Hij zei dat het regeringsbudget niet vergeleken kan worden met een huishoudboekje. Bijvoorbeeld, korten op de publieke uitgaven gedurende een recessie kan leiden tot een vergroting van het begrotingstekort. Chick en Pettifor (2010) hebben gegevens bestudeerd van 1918 tot 2008 en concludeerden *‘Empirische gegevens weerspreken duidelijk het conventionele denken. Fiscale consolidering hebben de overheidsfinanciën niet verbeterd ... Consolidatie vergroot, en niet verkleint, de overheidsschuld als aandeel van het Bruto Nationaal Product’*.

Financiële oorlogen

Nog steeds is in het Westen het financiële kapitaal de drijvende kracht achter de economische ontwikkeling. De financiële sector domineert nu over de staat en een groot deel van de industriële sector terwijl ze een aandeelhoudersheerschappij heeft opgelegd. In de jaren dertig had industrieel kapitaal nog voldoende invloed om voor een verandering in de economische politiek te lobbyen. Ook was er in die tijd systeemconcurrentie en een sterke arbeidersbeweging, in het bijzonder in Europa. Nu zijn geen sterke tegenkrachten zichtbaar. De huidige situatie kan vergeleken worden met 1932, drie jaar na de beurscrash, toen nog geen belangrijke verandering in de economische politiek van Westerse landen waar te nemen was.

Een scherpe bezuinigingspolitiek verlamt het staatsapparaat en breekt af wat overgebleven is van de welvaartsstaat. Het is een rampenkapitalisme dat eerder is opgelegd aan een reeks ontwikkelingslanden.

Banken gebruiken nu publiek geld voor het uitbetalen van hogere bonussen. In de VS worden grote hoeveelheden geld bijgedrukt wat goedkoop geld in omloop brengt dat door banken wordt opgenomen dat zij voornamelijk investeren in activiteiten met hoge winstmarges. Dat betekent, bijvoorbeeld, speculeren met buitenlandse

munten, in het bijzonder die van opkomende ontwikkelingslanden welke hogere rentestanden kennen, maar ook het investeren in fusies en overnames in andere landen. Het betekent een financiële oorlog tegen de rest van de wereld.

De waarde van de Braziliaanse real nam met 30 procent toe tussen begin 2009 en oktober 2010. Dit had tot gevolg dat het aandeel van industriële goederen in de exporten afnam van 55 procent in 2005 tot 40 procent gedurende de eerste helft van 2010 (*Al Jazeera*, 29 oktober 2010). Natuurlijk nam Brazilië maatregelen om de instroom van heet geld tegen te houden. Andere landen deden hetzelfde.

Voedselcrisis

Het jaar dat de Grote Financiële Crisis uitbrak was er, niet toevallig, ook een wereldwijde voedselcrisis (zie tabel 1).

Sinds de introductie van de Washington Consensus adviseerden IMF en Wereldbank ontwikkelingslanden de rol van de staat terug te dringen, de economie voor buitenlandse investeringen te openen maar ook de traditionele landbouwsystemen te ontmantelen ten voordele van grootschalige exportgeoriënteerde landbouw. De veronderstelling was dat landen konden vertrouwen op lage voedselprijzen op de wereldmarkt. In 2008, gedurende de voedselprijsexplosie bleek het dat veel ontwikkelingslanden afhankelijk waren geworden van voedselimporten en niet langer konden voorzien in de vraag naar voedsel.

Overall ter wereld braken voedselrellen uit. Bijvoorbeeld, in Egypte ontstond er een schaarste aan brood en andere basisvoedselproducten en velen waren op de rand van de hongerdood. Plotseling gingen velen zich realiseren dat traditionele landbouw het grootste deel van de arme wereld voede. Buffervoorraden die vroeger gebruikt werden om prijzen te stabiliseren, waren op aandringen van IMF en Wereldbank afgeschaft. In 2008 waren voedselvoorraden op historische laagte. Toen de voedselprijzen gingen stijgen, was dit volgens de meeste nieuwsmedia het gevolg van de uitbreiding van het areaal voor biobrandstoffen en hogere prijzen van olie, pesticiden en kunstmest. Maar later werd duidelijk hoezeer speculatie een beslissende rol speelde.

Bijvoorbeeld, alleen al in 2009 maakte Goldman Sachs 1 miljard dollar winst met speculatie op de voedselmarkten (*Economist*, 19 juli 2010).

In 2010 begonnen voedselprijzen weer te stijgen. Gedurende de eerste helft van 2010 namen de prijzen van tarwe met 57 procent toe, van rijst met 45 procent en suiker met 55 procent. De groeiende productie van biobrandstoffen, opwarming van de aarde, toenemende waterschaarste, hogere prijzen voor pesticiden en kunstmest, en bodemdegradatie zullen waarschijnlijk leiden tot structureel hogere prijzen op voedselmarkten (zie Nomura, 2010).¹² Bovendien is er het probleem van oligopolies binnen de agro-industrie die in toenemende mate de productieketen in de voedselindustrie controleren.

De enorme hoeveelheden geld die rond de wereld zweven op zoek naar de meest winstgevendende investeringen, keerden zich af van de beurs en huizenmarkt en richtten zich op de handel in munten, de goederenmarkten en die van landbouwgronden, in het bijzonder in ontwikkelingslanden. Een bekend voorbeeld is dat van Armajaro, een in Londen gevestigd hefboomfonds dat in 2010 voor 650 miljoen pond 250 000 ton cacao opkocht, dat is 25 procent van de totale cacaovoorraad in West-Europa. Dat dreef de prijs op tot het hoogste niveau in 32 jaar.

Mede als gevolg van de voedselcrisis van 2008 gingen veel landen voedselveiligheid hoog op de politieke agenda plaatsen. Ondernemingen uit China, Zuid-Korea en Saoedi-Arabië begonnen goedkoop land op te kopen in ontwikkelingslanden, in het bijzonder in Afrika. Beleggingsmaatschappijen uit het Westen participeerden in deze nieuwe bonanza (zie Cotula et al, 2009). Maar een recent rapport van de Wereld Bank berekende dat slechts 37 procent van deze gronden voor voedselproductie gebruikt worden (Deininger et al, 2011).

Twee gevallen die kunnen wijzen op toekomstige trends, springen eruit.

De eerste is die van Ethiopië waar de neoliberale regering vele miljoenen hectares land verpachtte aan buitenlandse ondernemingen. De staat heeft alle land in eigendom en er zijn geen juridische

belemmeringen voor de regering om wat dan ook met het land te doen. Een Indiase onderneming werd een pacht van 10 dollar per hectare per jaar in rekening gebracht waarbij de eerste zeven jaar niets werd betaald. De bevolking die op dit land woonde en werkte, werd verjaagd. Maar Ethiopië werd meer dan andere landen getroffen door stijgende prijzen op de wereldmarkt voor voedselproducten.¹³ Ongeveer 30 miljoen Ethiopiërs waren afhankelijk van voedselhulp.

Een ander voorbeeld is Madagaskar waar de voormalige president besloot de helft van het landbouwareaal te verhuren, voor 99 jaar, aan het Koreaanse Daewoo. De bevolking ging de straat op en tientallen mensen kwamen om. Vervolgens sloot het leger zich aan bij de opstandelingen, zette de president af en annuleerde het contract met Daewoo (2009).

Een onderzoek van de Britse *Observer* (7 maart 2010) vond dat rijke landen nu een gebied ter grootte van Groot-Brittannië in ontwikkelingslanden bebouwen teneinde de voedselleveranties aan hun bevolkingen veilig te stellen. Het moet benadrukt worden dat deze landroof eerst kort geleden begon en zich steeds sneller uitbreidt.

Bovenstaand verslag laat ook zien hoe de turbulentie op de financiële markten het leven van mensen in ontwikkelingslanden beïnvloedt. Speculatief kapitaal uit de rijke landen, tezamen met staatsbeleggingsfondsen, maken zich op nieuwe wijze meester van hulpbronnen in ontwikkelingslanden. In de 19de eeuw zijn oorlogen gevoerd om land en hulpbronnen. Het eerste tijdperk van globalisering (1880-1914) eindigde met een verwoestende wereldoorlog. Nu maakt men zich meester van hulpbronnen vooral met hulp van geld en op een legale manier. Het lijkt op een monopoliespel tussen corrupte elites en rijke investeringsfondsen over de hoofden van de getroffen bevolkingen heen. Het machtsverwicht in Europa noch Azië wordt betwist en daarom hoeven we geen wereldoorlog te verwachten. Maar er zijn vuurhaarden in Centraal-Azië, in het bijzonder in en rond de kernmogendheid en gefaalde staat Pakistan en Afghanistan, het Midden-Oosten en Afrika.

Het einde van de Amerikaanse hegemonie

De VS verzwakt vanwege een langdurige verwaarlozing van infrastructuur en onderwijs. De VS is een supermacht op lemen voeten geworden. De Amerikaanse Maatschappij voor Civiele Ingenieurs schat dat het de VS 2,3 biljoen dollar gaat kosten om de infrastructuur van het land weer op orde te krijgen (*The Independent*, 17 oktober 2010).

Veel Amerikanen verarmen wat de legitimiteit van de Amerikaanse regering ondermijnt. Echte werkeloosheid, die ook parttimers omvat die niet genoeg verdienen en voltijdse banen willen hebben en die ook niet geregistreerde werklozen omvat die willen werken, was in 2010 rond de 17 procent. 24 procent van Amerikanen hadden in 2010 moeilijkheden hun huur of hypotheek te betalen. Dit gebeurde gedurende een enorme golf van gedwongen en vaak frauduleuze huisuitzettingen.

Financialisering van de economie verhoogde de inkomensongelijkheid. Van 1980 tot 2005 ging meer dan 80 procent van wat Amerikanen meer gingen verdienen naar de rijkste 1 procent van de

bevolking (*New York Times*, 6 november 2010). Managers van de grootste Amerikaanse ondernemingen verdienden in 1980 gemiddeld 42 keer zo veel als de gemiddelde werknemer, maar in 2001 531 keer zo veel (ibidem). In 2009 nam het netto-bezit van de 400 rijkste Amerikanen toe met 8 procent tot 1,37 biljoen dollar. Dat is meer dan het Amerikaanse begrotingstekort in 2010 (1,34 biljoen dollar) en meer dan het Bruto Nationaal Product van India (1,235 biljoen dollar). Naarmate inkomen en welvaart naar de top stroomde, gebeurde dat ook met politieke macht.

Financialisering betekende ook een verwaarlozing van de industriële basis. De werkgelegenheid in de industrie als aandeel van de totale werkgelegenheid verminderde van 20,7 procent in 1980 tot 9,0 procent in 2010.

Het lijkt erop dat het Amerikaanse rijk militair en economisch te uitgerekt is. De oorlogen in Irak en Afghanistan (welke recentelijk uitbreidde tot Pakistan) bleken een fiasco te zijn. De VS heeft alleen aan de oorlog in Irak meer dan 1 biljoen dollar besteed, niet meegerekend de 700 miljard dollar die jaarlijks naar het Pentagon gaat. Dit vergrootte de staatsschuld die toenam van 32,5 procent van het nationaal product

in 1981, tot 57,3 procent in 2000 en 99 procent in 2009 (*Der Spiegel*, Nr 44, 2010).

Nu wordt een unilaterale politiek gevoerd zonder de belangen van de rest van de wereld in beschouwing te nemen.¹⁴ Dit versnelt de neergang van de VS alhoewel nog vele jaren de VS de enige supermacht zal zijn.

Een ander verschijnsel dat de Amerikaanse hegemonie ondermijnt is de radicalisering van de politiek in de VS en de afwezigheid van cohesie binnen de machtselite. Een tweepartijenbenadering, welke een consensus behelst op belangrijke beleidsterreinen, is door de Republikeinse Partij afgeschaft en deze laatste ondermijnt nu bijna alles wat de Democraten in de regering doen. Dit creëert ook afkeer onder de bevolking voor alles wat de regering doet, met name door toedoen van de Tea Party. Dit ondermijnt de cohesie van de Amerikaanse macht intern en extern. Tezelfdertijd zijn de Democraten en Republikeinen overeengekomen niets te doen wat de privileges van de

financiële elite ondermijnt. Zoals Ferguson opmerkte: *‘Mensen die naast elkaar zouden moeten staan om actie te voeren voor een financiële hervorming, striktere financiële regulering, voor beter onderwijs en investeringen in de infrastructuur van de VS, staan daarentegen tegenover elkaar vanwege tegenovergestelde ideeën over vuurwapenbezit, abortus, en het homohuwelijk. Het is een strategie die bijzonder goed voor beide partijen heeft gewerkt’* (*Huffington Post*, 12 november 2010).

Dit alles betekent dat we een langere periode tegemoet treden van onzekerheid met betrekking tot het gebruik van de Amerikaanse macht, welke op haar beurt bijdraagt tot mondiale instabiliteit.

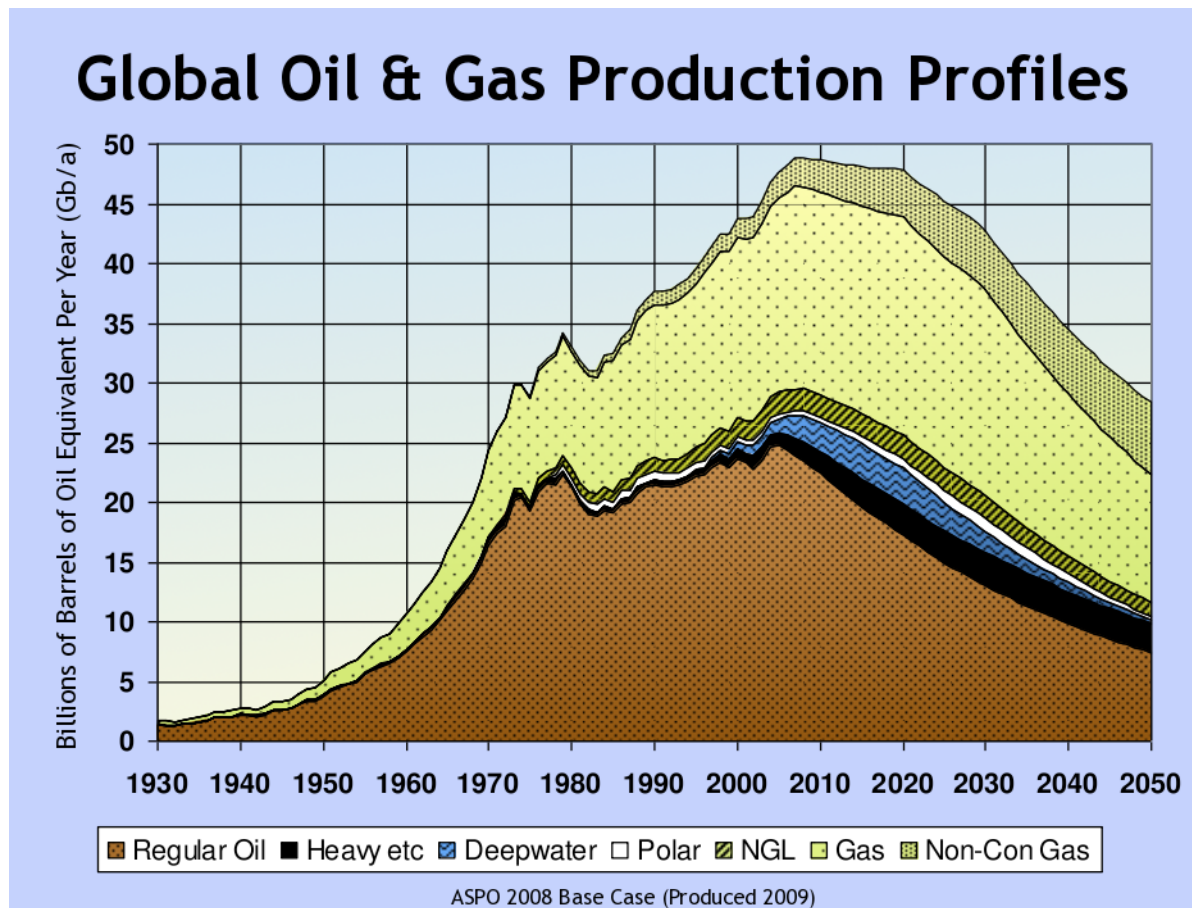
De Europese Unie valt uit elkaar

De fundamentele zwakte van de euro is dat er één munt is voor uiteenlopende sociaaleconomische systemen. Gedurende

2000-2010 groeiden de arbeidskosten per eenheid product, wat de beste indicator is om het concurrentievermogen te meten, met 30 procent in Griekenland maar slechts met 5 procent in Duitsland. Het betekent dat een vergelijkbaar goed of dienst dat met dezelfde kosten in 2000 is geproduceerd, in 2010 25 duurder was in Griekenland, vergeleken met Duitsland. Dit resulteert, onder andere, in een groeiend handelsbalansoverschot in Duitsland en een groeiend handelsbalanstekort in Griekenland.¹⁵ Soortgelijke problemen deden zich voor in Italië, Spanje en Portugal, vergeleken met Duitsland.

Sinds de Griekse crisis uitbarstte, werden de onevenwichtigen tussen het competitieve noorden van de EU en het niet-competitieve zuiden zelfs groter. Maar regeringen blijven erop hameren dat regeringsfinanciën het probleem zijn en niet bovengenoemde structurele onevenwichtigen. Het financiële stabiliseringsfonds dat de EU in mei 2010 creëerde, met 750 miljard euro, diende vooral het belang van diegenen die

Figuur 2 Bron: www.aspo-ireland.org

aan de perifere EU-landen, die zich diep in de schulden gestoken hadden, geleend hadden en die de zure gevolgen van hun riskante leenpolitiek probeerden te vermijden. Maar het zwarte gat dat de banken geschapen hadden werd alsmaar groter. Bijvoorbeeld, eind 2010 werd duidelijk dat buitenlandse banken tezamen 560 miljard euro aan Ierse banken hadden geleend (*The Guardian*, 22 november 2010). Ierland, met 4,5 miljoen inwoners, werd uitgekocht met een bedrag van 85 miljard euro aan 'goedkope' leningen. Een uitkopen van Spanje zou ongeveer 420 miljard euro kosten. Het probleem is dat de financiële markten die de crisis veroorzaakt hebben, de rente op staatsleningen zo de hoogte in duwen, en daar eens extra op verdienen, dat deze landen wel uitgekocht moeten worden. Dit is uiterst bizar gezien het feit dat het hier vaak banken betreft die met belastinggeld zijn uitgekocht.

Omdat er geen maatregelen genomen zijn om de economische politiek in de eurozone te harmoniseren, is een uiteenvallen van deze zone waarschijnlijk. Het zal beginnen met het herstructureren van de schulden van Griekenland, Ierland, Spanje of Portugal, wat zal uitmonden in het opgeven van de euro door verschillende landen.

Omdat de bezuinigingspolitiek niet de beloofde effecten zal sorteren, zal dit leiden tot verschillende vormen van staats- (of eventueel maatschappij-)geleide ontwikkelingsmodellen die breken met de huidige EU-consensus, op een soortgelijke manier als gebeurde met Latijnsamerikaanse landen als Argentinië, Brazilië en Bolivia.¹⁶

Spanje, Ierland, Hongarije en Letland hadden, geheel in lijn met de IMF-richtlijnen, hun overheidsfinanciën op orde en hadden de financiële dienstverlening gedereguleerd. Hongarije en Letland zijn al enkele jaren geleden met een scherpe bezuinigingspolitiek begonnen. Maar met onverwachte gevolgen. Hongarije voerde al meer dan vier jaar een bezuinigingspolitiek maar de economie bleef krimpen (het BNP daalde in 2009 met 6,3 procent). De rente voor ondernemingen varieerde tussen de 8 en 11,5 procent, daarmee investeringen afremmend. Eerst toen Hongarije IMF-advies naast zich neer ging leggen, ging de economie weer groeien. Ierland zag haar staats-schuld, als percentage van het nationaal

product, toenemen van 25 procent voor de crisis tot 64 procent eind 2009 en 99 procent in november 2010 (Centrale Bank van Ierland). Het Bruto Nationaal Product van Ierland daalde gedurende 2007-'10 met 17 procent. Overheidsbesparingen hebben het groeipotentieel ernstig beperkt.

In de zuidelijke eurolanden, Ierland en een serie Centraal-Europese landen verdiept de crisis zich, samenhangend met enorme bezuinigingen op publieke diensten. Dit en massawerkloosheid zullen bijdragen tot grotere migratiestromen welke het Schengenakkoord onder druk zal zetten.¹⁷

Dus, de EU is geconfronteerd met een meervoudige structurele crisis: een crisis van het financiële systeem, een van de euro en een van de EU instituties (onder andere, een verlamming van besluitvorming).

Ecologische rampen, deregulering en de noodzaak van internationale samenwerking

De komende decennia staan door de mens veroorzaakte veranderingen in het natuurlijk milieu als grootste uitdaging op de politieke agenda. Hoe is deze uitdaging verbonden met de bovengegeven analyse van de transformatie van het globale kapitalisme? Het lijkt alsof economische en milieuitdagingen van een totaal andere orde zijn en andere tijdschalen hebben. Maar er zijn toch verbanden.

Bijvoorbeeld, de deregulering die plaatsvond gedurende de decennia van neoliberale politiek leidde tot een onverantwoord omgaan met milieuproblemen. Natuur-rampen die direct voortvloeien uit mismanagement, stapelen zich de laatste jaren op. Het olielek in de Golf van Mexico en de massale schade veroorzaakt door bosbranden rond Moskou waren direct veroorzaakt door het negeren van milieurisico's verband houdende met deregulering.

Bijvoorbeeld, de mysterieuze ziekte die de bijenpopulaties in Noord-Amerika en Europa de laatste jaren decimeerde, houdt verband met het gebruik van een nieuwe generatie pesticiden die het immuunsysteem van bijen ondermijnt. Wetenschappelijk studies die dit aantoonde, werden door het Amerikaanse Agentschap voor

Milieubescherming achtergehouden (*The Independent*, 20 januari 2011).

Veranderingen in de natuurlijke omgeving en de waarneming daarvan zijn niet altijd geleidelijk. Tien jaar geleden geloofden velen niet in een door de mens veroorzaakte klimaatverandering terwijl nu weinigen dit ontkennen, vanwege nieuwe wetenschappelijke feiten maar ook vanwege meer ongewone weerspatronen overal in de wereld.

Hier volgen enkele voorbeelden van milieuproblemen die heel recent bekend zijn geworden.

- Sinds 1950 is het fytoplankton in de oceanen, dat aan de basis staat van de voedselketen, met 40 procent verminderd (*Scientific American*, 29 juli 2010). Gedurende de laatste decennia is 40 procent van de vispopulaties ingestort, wat betekent dat deze minder dan 10 procent van hun voormalig potentieel opleveren. Negentig procent van de grote vissen in 's werelds oceanen zijn verdwenen (*EU Observer*, 6 november 2010). De capaciteit van de visserijvloeden is nu, volgens een VN rapport, 50 tot 60 procent hoger dan het zou moeten zijn (*AFP*, 17 mei 2010).

- Volgens de vooraanstaande Amerikaanse klimatoloog James Hansen kunnen we snel drie belangrijke omslagpunten verwachten die verband houden met klimaatverandering.¹⁸ Ten eerste de desintegratie van het oppervlakte-ijs op Groenland en Antarctica, wat tot een aanzienlijk rijzen van de zeewaterspiegel zal leiden. Ten tweede, het plotselinge ontdooien van het bevroren methaan in de toendra's.¹⁹ Ten derde, de plotselinge versnelling van het uitsterven van dier- en plantensoorten als gevolg van het feit dat klimaatzones sneller verschuiven dan planten en dieren kunnen volgen. Volgens Hansen zal de toekomst van de planeet in veel opzichten afhangen van wat we 'de komende jaren' zullen doen. Dit is geen probleem wat we aan de volgende generatie kunnen overlaten omdat we 'een situatie kunnen creëren die buiten controle is voor jonge mensen tegen de tijd dat zij volwassen zullen zijn' (geciteerd in *Monthly Review*, december 2010).

De dreiging van ecologische rampen zal een factor zijn die bijdraagt tot meer en betere regulering van menselijke activiteiten.

Milieuproblemen, piek-olie en grondstoffenoorlog

De meeste energie-experts zijn van mening dat het tijdperk van olie tegen lage kosten die gemakkelijk winbaar is tot een einde is gekomen. In 2010 wezen rapporten van regerings- en militaire instanties in de VS, Groot-Brittannië en Duitsland allemaal op slinkende olie en gasleveranties met potentieel drastische gevolgen (figuur 2).

Een rapport geschreven voor de Amerikaanse *Council of Foreign Relations* beweert dat *'het belangrijkste verschil tussen nu en tien jaar geleden de buitengewone snelle erosie (is) van reservecapaciteiten op kritische plaatsen binnen de energie-productielijn. Nu lijken tekorten endemisch. Het meest buitengewone verlies in reservecapaciteit is in olie'* (*Strategic Energy Policy*, 2010). Dick Cheney zei in een toespraak tot het Olie Instituut (1999): *'Welnu, van waar gaat deze olie komen? In het Midden-Oosten ligt uiteindelijk de prijs'*.

Maar energieconflicten zullen ook in andere regio's spelen, onder andere in de poolgebieden.

Een andere schaarse hulpbron is water. *'Bevolkingsgroei, stedelijke ontwikkeling, voedselproductie en klimaatverandering laat de concurrentie om vers water toenemen en zal leiden tot zulke acute tekorten dat bijna elke economische sector in de wereld een drastische en systematische transformatie verwacht gedurende de komende tien jaar in hun strategische planning, productiepraktijk en zakenmodellen.'* Dit is de conclusie van een mondiale opiniepeiling onder meer dan 1200 milieu experts (zie *Waternews*, 16 maart 2010).

Mismanagement leidde in een aantal landen al tot een drastische vermindering van oogsten en landbouwareaal. Veel landen hebben conflicten over watergebruik met buurlanden, vooral landen die rivierwater delen.

Schaarse hulpbronnen kunnen ook gebruikt worden als wapen. Een voorbeeld

zijn zeldzame metalen die dienen als vitale component in vele producten, van laserapparaten, optische kabels, olieraffinage, auto-onderdelen, computerschermen tot televisies. China heeft tussen de 40 en 50 procent van de mondiale reserves van zeldzame metalen maar heeft nu een bijna-monopolie op de productie hiervan, vanwege een uitgebalanceerde strategie van opkopen en elimineren van buitenlandse concurrenten. Gedurende 2003-'09 verminderde China de export van zeldzame metalen met 40 procent en kondigde een verdere vermindering aan van 70 procent gedurende de tweede helft van 2010 (*Le Monde Diplomatique*, november 2010). Als gevolg hiervan explodeerden de prijzen van deze producten.

Over het algemeen stijgen de prijzen van grondstoffen, mede gerelateerd aan financiële turbulentie. Prijsstrends voor alle grondstoffen laten een jaarlijkse prijsdaling zien van gemiddeld 5,2 procent gedurende 1980-'9, een prijsdaling van gemiddeld 0,4 procent gedurende 1990-'9, maar een stijging van gemiddeld 7,5 procent gedurende 2000-'9 (Unctad).

In het bijzonder regio's met slecht bestuurde landen zullen getroffen worden door grondstoffenconflicten. Het Midden-Oosten en Afrika kunnen macroregio's van vergrote instabiliteit worden.

Conclusie

Die delen van de wereld die eerder zijn geconfronteerd met door het IMF veroorzaakte financiële crises, kiezen nu vaak voor strategieën die ingaan tegen IMF-advies. In Latijns Amerika volgen een reeks landen staatsgeleide ontwikkelingsstrategieën. Amerikaanse invloed in Latijns Amerika, de traditionele achtertuin, neemt af en economische en politieke betrekkingen met de EU en China worden versterkt. Alle belangrijke Latijns Amerikaanse landen zijn nu lid van UNASUR waarvan de VS geen lid is. Banken in Latijns Amerika en Azië overleefden de Grote Financiële Crisis beter dan die in Europa en Noord-Amerika. Ook in Oost-Azië is er weer een trend naar staatsgeleide ontwikkeling na een neoliberale tussenperiode die leidde tot de Aziatische financiële crisis. China, Japan en Zuid-Korea hebben een reservefonds met 120 miljard dollar opgericht

(Chiang-Mai initiatief). De VS probeerde dit potentiële alternatief voor het IMF niet te blokkeren, wat ze wel in 1997 deed. Het Shanghai-samenwerkingsverband, waarin de belangrijkste Aziatische mogendheden, maar ook Rusland, deelnemen en waarvan de VS is buitengesloten, krijgt geleidelijk meer inhoud.

Binnen de Westerse wereld zal de roefpolitiek van het financiële kapitaal uiteindelijk die tegenkrachten versterken die de maatschappij beschermen, wat zal leiden tot nieuwe vormen van door de maatschappij geleide ontwikkelingsmodellen.

De Grote Financiële Crisis die het hart van het mondiale kapitalisme heeft getroffen, veranderde de geopolitieke constellatie. De neergang van de VS en Europa werd versneld alsook de opmars van Oost-Azië. In het bijzonder de Westerse landen proberen hun belangen na te streven met financiële middelen. De voedselvoorziening in het Zuiden wordt onder andere bedreigd door speculatie, landaankopen van buitenlandse ondernemingen en toenemende waterschaarste. De Westerse politiek versterkt ongewild die krachten in het Zuiden welke regionale samenwerking willen bevorderen ten nadele van de mondiale, sterk door de VS beïnvloede economische instituties. Valuta-oorlogen zullen dit proces versnellen, wat ook bijdraagt tot de verzwakking van de dollar als mondiaal betaalmiddel.

Conflicten over toegang tot in toenemende mate schaarse hulpbronnen, in het bijzonder energie en water, zullen bovenal de minst ontwikkelde landen betreffen.

Een belangrijke factor die op andere vlakken tegenovergestelde partijen kan verenigen, zijn de enorme ecologische rampen die de mensheid als geheel bedreigen.

Literatuur

- Chick, V., Pettifor, A. (2010) "The Economic Consequences of Mr Osborne" (www.debtonation.org)
- Cotula, L., Vermeule, S., Leonard, R., Keeley, J. (2009) *Land grab or development opportunity? Agricultural investment and international land deals in Africa*, FAO, IIED, IFAD
- Deininger, K., Byerlee, D. (2011) *Rising Global Interest in Farmland*, World Bank

Economic Report of the President 2010, The White House, Washington

Foster, J.B. (2010) *The Financialization of Accumulation*, *Monthly Review*, October

Kelly, M. (2001) *The Divine Right of Capital*, New York: Berrett Koehler Publishers

Nomura (2010) *The coming surge in food prices*, *Global Economics and Strategy*, September 2010.

Shaxson, N. (2011) *Treasure Islands, tax havens and the men who stole the world*, London: The Bodley Head

Strategic Energy Policy. Challenges for the 21st century. (2010) Report of an independent task force. Published by the James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University and the Council of Foreign Relations.

Noten:

¹ Met dank aan André Mommen en Tony Charles.

² In 1971 werd de inwisselbaarheid van de dollar in goud afgeschaft. Wij nemen dit jaar niet als de start van de overgangperiode omdat met de coup in Chili (1973) voor het eerst een georkestreerde poging plaatsvond de golf van staatsgeleide ontwikkeling te keren.

³ De financiële markten werden begin jaren zeventig overstroomd met oliedollars en geld van pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen. De opkomende euromarkt was een hefboom voor het afschaffen van controle op internationale kapitaalsbewegingen.

⁴ Volgens UNCTAD namen buitenlandse investeringen wereldwijd toe van 13,3 miljard dollar in 1970, 54,1 miljard dollar in 1980, 207,7 miljard dollar in 1990, 1401,5 miljard dollar in 2000 tot 1770,8 miljard dollar in 2008.

⁵ Volgens de Bank voor Internationaal Betalingsverkeer was de gemiddelde waarde van handel in buitenlandse munten in 2007 3018 miljard dollar per dag. Dit is verscheidene malen meer dan de omzet van alle Amerikaanse beurzen bij elkaar. Het is ook 24,7 procent van de jaarlijkse mondiale handel (2009). In 1975 was slechts 20 per cent van de handel in valuta speculatief. Global Financial Integrity schat dat tussen 2002 en 2006 illegale kapitaaltransacties vanuit ontwikkelingslanden met 18,2 procent jaarlijks toenamen en een totaal bedrag van 859-1060 miljard dollar.

⁶ Volgens het Tax Justice Network nam offshore-kapitaal toe van 7 miljard dollar in 1963, tot 50 miljard dollar in 1973, 475 miljard dollar in 1979, 6000 miljard dollar in 1990 en 11 000 miljard dollar in 2008.

⁷ De activa van hefboomfondsen namen toe van 39 miljard dollar in 1990 tot 1868 miljard dollar in 2007 en bedroegen 1668 miljard dollar in 2010. Activa worden meestal in belastingparadijzen aangehouden, vooral de Kaaiman eilanden (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25 september 2010). Maar zij worden gewoonlijk beheerd vanuit Londen of New York.

⁸ Fusies en overnames leidden tot waardevernietiging in plaats van waardecreatie. McKinsey analyseerde 160 fusies tussen 1992 en 1999. Het bleek dat slechts 12 procent van de gefuseerde ondernemingen hogere groeicijfers hadden dan voor de fusie terwijl de 148 anderen daar niet in slaagden (*McKinsey Quarterly*, 2001, Nr 4). KPMG vond dat 73 procent van de internationale fusies tussen 1996 en 1998 waarde vernietigden terwijl slechts 17 procent waarde toevoegden.

⁹ In 2007 had Groot-Brittannië een 42,5 procent aandeel in de globale handel in derivaten die gebaseerd waren op rentestanden en valuta (de VS 24 procent). In Groot-Brittannië waren het vooral Amerikaanse banken die deze derivaten verkochten.

¹⁰ Morgan Stanley kreeg bijna 2 biljoen dollar extreem goedkope leningen van de Federal Reserve. Citigroup kreeg 1,8 biljoen dollar, Merrill Lynch 1,5 biljoen dollar, Bear Sterns bijna 1 biljoen dollar en Goldman Sachs 600 miljard dollar. Er waren geen voorwaarden gesteld (*Huffington Post*, 3 december 2010).

¹¹ Kelly (2001) berekende voor de VS dat aandelenuitgiften uiteindelijk een negatieve bron van financiering waren voor ondernemingen. 'Nieuwe aandelenuitgiften waren een negatieve bron van financiering in 15 jaren uit de twintig jaar van 1981 tot 2000'. 'Sinds 1981 was de netto uitstroom van nieuwe aandelenuitgiften negatief voor een waarde van 540 miljard dollar' (Kelly, 2001, p. 34). Kelly concludeert dat aandeelhouders geen investeerders maar uitzuigers zijn.

¹² Volgens Nomura (2010) zijn de volgende landen het kwetsbaarste voor hogere voedselprijzen: Bangla Desh, Marokko, Algerije, Nigeria, Libanon, Egypte en Sri Lanka.

¹³ Oromia, in Ethiopië, is een van de centra van de landroof in Afrika. Indiase ondernemingen kregen 1 miljoen hectare, Djibouti 10 000 hectare en Saoedi-Arabië 100 000 hectare. 'Dit is de nieuwe 21ste-eeuwse vorm van kolonisering. De Saoedi's genieten van de rijstogst terwijl nu de inwoners van Oromia sterven van een door mensen veroorzaakte hongersnood', zei Hirpa, president van de Oromia studie vereniging (*The Guardian*, 7 maart 2010).

¹⁴ De VS besloten november 2010 tot geld bijdrukken ondanks de eerdere overeenkomst van

de G-20 om dit juist niet te doen en van bezuinigingen op overheidsuitgaven het speerpunt te maken.

¹⁵ Geaccumuleerde betalingsbalanstekorten van Portugal, Ierland, Italië, Griekenland en Spanje waren 335,9 miljard dollar in 2008 en 216 miljard dollar in 2009 (OESO).

¹⁶ Het was opmerkelijk dat tot mei 2010 de Europese Commissie Duitsland opriep de effectieve vraag in Duitsland te stimuleren teneinde structurele onevenwichtigen in de eurozone te verzachten. Sindsdien (vanaf het moment dat de EU-landen overeenkwamen een financieel noodfonds ter waarde van 750 miljard euro in het leven te roepen) werd besparingen de nieuwe orthodoxie, zelfs voor landen met gezonde overheidsfinanciën, zoals Duitsland en Nederland.

¹⁷ Werkloosheidspercentages waren in Spanje 20,8 procent, Ierland 14,1 procent, Slowakije 14,7 procent (per september 2010), in Estland 18,6 procent, Letland 19,4 procent, Litouwen 18,2 procent en Griekenland 12,2 procent (juni 2010).

¹⁸ Zie zijn Blue Planet lezing, 27 oktober 2010, op <http://www.columbia.edu/~jeh1/>

¹⁹ Volgens Terranature (15 september 2010) bevat 'een bevroren veenmoeras dat het hele subarctische gebied van West-Siberië omvat, met een omvang van Frankrijk en Duitsland bij elkaar, miljarden tonnen broeikasgassen die nu voor het eerst sinds het vastgelegd werd, meer dan 11 000 jaar geleden voor het eind van de laatste ijstijd, is gaan smelten'. Het begon te smelten in 2002/3 en kon miljarden tonnen methaan, dat 20 keer krachtiger is dan CO₂, loslaten in de atmosfeer.